

Кожобекова Гүлбүбү Сагынбековна

Кыргыз жана орус тил кафедрасынын ага окутуучусу,
ОИӨК “Кыргызстан эл аралык университети”

Кожобекова Гүлбүбү Сагынбековна

Старший преподаватель кафедры
“Кыргызского и русского языков”
УНПК “Международный университет Кыргызстана”

Kojobekova Gulbubu Sagynbekovna

Senior Lecturer,
Department of the Kyrgyz and Russian language
ERPC “International University of Kyrgyzstan”

Тел.: + 996 772 487 045

E-mail: kojobekovagb@gmail.com

Базаралиева Гүлайым Керималиевна

КР УИАнын Ч.Айтматов атындагы
Тил жана адабият институту
Мамлекеттик жана чет тилдер кафедрасы,
илимий кызматкер

Базаралиева Гулайым Керималиевна

Институт Языка и литературы
НАН КР им.Ч.Айтматова
Кафедра Государственного и
иностраных языков, научный сотрудник

Bazaralieva Gulaiym Kerimalievna

Institute of Language and literature
NAS KR named after Ch.Aitmatovs
Department of State and foreign languages, researcher
E-mail: hrizopraz88@mail.ru

Намазова Атыркуль Насирдиновна

Кыргыз жана орус тил кафедрасынын ага окутуучусу,
ОИӨК “Кыргызстан эл аралык университети”

Намазова Атыркуль Насирдиновна

Старший преподаватель кафедры
“Кыргызского и русского языков”
УНПК “Международный университет Кыргызстана”

Namazova Atyrkul Nasirdinovna

Senior Lecturer, Department of the
Kyrgyz and Russian language
ERPC “International University of Kyrgyzstan”
E-mail: atyrkul.namazova@mail.ru

ТИЛ ИЛИМИН ИЗИЛДӨӨДӨГҮ СТРУКТУРАЛЫК АНАЛИЗ МЕТОДУ

МЕТОД СТРУКТУРНОГО АНАЛИЗА В ИССЛЕДОВАНИИ ЯЗЫКОЗНАНИЯ

THE METHOD OF STRUCTURAL ANALYSIS IN THE STUDY OF LINGUISTICS

Аннотациясы: Макалада тил илимин изилдөө методдору боюнча жалпы түшүнүк берилип, структуралык анализ методу жөнүндө кеңири маалымат камтылган. Структуралык анализ методу тилди өз ара маанилик жактан байланышкан тил бирдиктеринен уюшулган бир бүтүн структура экендиги түшүнүктүү. Мында тил жана кеп, тил бирдиктеринин ортосундагы окшоштуктар жана айырмачылыктар, тил бирдиктеринин кептеги жайгашуу абалдары, алардын өз ара маанилик жана грамматикалык мамилелери изилденет.

Негизги сөздөр: морфологиялык классификация, типологиялык метод, структуралык анализ методу, тил, кеп, тарыхый изилдөө, аналогия, философиялык көз караш, сөздүк, лингвистикалык методдор, тилдик көз караштар, ойлоо, ой жүгүртүү.

Аннотация: В статье представлен обзор методов изучения языкознания и представлена подробная информация о методе структурного анализа. Понятно, что метод структурного анализа представляет собой целостную структуру языка, состоящую из семантически связанных между собой языковых единиц. В ней рассматриваются сходства и различия между языком и речью, языковыми единицами, положением языковых единиц в речи, их смысловыми и грамматическими отношениями.

Ключевые слова: морфологическая классификация, типологический метод, метод структурного анализа, язык, речь, историческое исследование, аналогия, философский взгляд, словарь, лингвистические методы, лингвистические взгляды, мышление.

Abstract: The article provides an overview of the methods of studying linguistics and provides detailed information about the method of structural analysis. It is clear that the method of structural analysis is an integral structure of the language, consisting of semantically related linguistic units. It examines the similarities and differences between language and speech, linguistic units, the position of linguistic units in speech, their semantic and grammatical relations.

Key words: morphological classification, typological method, structural analysis method, language, speech, historical research, analogy, philosophical view, dictionary, linguistic methods, linguistic views, thinking.

Орто кылымда бир канча жаңы тилдер пайда болгон. Натыйжада, ар бир тил алфавитке ээ болуп мурдатан колдонулуп келген жазуу системасынын негизинде пайда болгон тилдер үчүн графикалык жаңы система жаралып, көптөгөн тилдер үчүн жазуу практикалана баштаган. Жыйынтыгында бир топ тилдерде жазманын жаралышы, пайда болушу шартталган.

Дүйнөдөгү тилдер сырткы түзүлүшү боюнча да топтоштурулат. Бул өз кезегинде тилдердин морфологиялык классификациясын жараткан.

Тилдердин морфологиялык классификациясы үчүн тилдердин пайда болушу, тарыхы, тектештиги маанилүү эмес. Бул классификацияда тилдердин уңгу жана мүчөлөрүн өз ара карама-каршы коюу менен алардын (тилдердин) типтери ажыратылат.

Тилдердин мүнөздүк жакындыктары аркылуу ар бир тилдин өзүнө гана тиешелүү болгон өзгөчөлүктөрү үйрөтүлөт. Мисалы, типологиялык метод бир тилдин ярустарынын бирдиктеринин түрдүү мезгилдердеги абалдарын изилдеп, ошол тилдин фонетикалык типологиясы менен синтаксистик типологиясы түзүлөт.

Типологиялык метод салыштырма тарыхый методду өркүндөтүүдө мааниге ээ. Аны керектүү тилдик фактылар менен жабдыт. Айрыкча тектеш эмес тилдердин фонетика, сөз жасоо, лексикология, грамматика жана стилистикаларын типологиялык планда изилдөөдө өзгөчө метод катары колдонулат. Ал салыштырма типологиялык метод деп аталат.

Жогорудагы методдор тил илиминде классикалык методдор деп белгиленет. Ал эми илимий техникалык революциянын өнүгүшү илимдердин, анын ичинде тил илиминин да жаңы методдорун жаратты. Алардын бири-структуралык анализ методу. Бул метод тилди өз ара маанилик жактан байланышкан тил бирдиктеринен уюшулган бир бүтүн структура деп билет.

Айрым белгилери боюнча структуралык анализ методу боюнча ошол бирдиктердин өз ара байланыштары иликтенет⁵.

Бул метод аркылуу тил жана кеп, тил бирдиктеринин (мис:уңгу менен мүчөнүн) ортосундагы окшоштуктар жана айырмачылыктар, тил бирдиктеринин кептеги жайгашуу абалдары, алардын өз ара маанилик жана грамматикалык мамилелери изилденет.

Структуралык анализ методу лингвистикада структурализм мектептеринин жаралышына алып келген. Алар өз методдорун структуралык анализ методунун негизинде түзүшкөн. Бул методду жактоочулар тилди белгилүү бир максат үчүн керектелүүчү каражаттардын жыйындысы деп эсептешет. Ошондуктан ал системаны ар тараптан, башкача айтканда, тилди деңгээлдер боюнча изилдөөнү функционалисттер милдет катары карайт.

Биздин доор өзү менен кошо алып келген илимий окуулардын ар түрдүүлүгүнө карабастан, кеңири, бай жана жалпыга пайдалуу тема-ар түрдүү эски жана жаңы тилдерди салыштыруу такталып иштелип чыкпай калгандыгын баса белгилеп кетсек болот. Бул тастыктоо көптөргө таң калыштуу көрүнүшү мүмкүн, себеби көтөрүлгөн маселе кандайдыр бир деңгээлде аз да болсо иштелип чыккан деп эсептесе болот. Бул жерде негизинен белгилүү болгондой, маселенин жалпылыгы жеткиликтүү деңгээлде эмес: бүт тилдерди бир негизде салыштыруу үчүн кайсыларды гана табууга болот. Белгилүү болгон тилдик запас бүткүл адамдык жаратылышын жана ар түрдүү элдердин тарыхый күбөлөндүргөн тагдырын эске алуу керек. Бул көз караш, буга чейин толук түшүндүрүлгөн эмес. Эч ким аны жетишээрлик деңгээлде пайдаланбайт.

Өз деңгээлинде эбегейсиз болгон бул иштин башталышы анын аякталышын айтпагандай эле бүтүн доор үчүн болуп көрбөгөндөй изилдөө темасы боло албайт. Мындай убакта сөз идеянын түшүнбөстүгү жөнүндө гана болушу мүмкүн. Азыр тилдер өз ара салыштырылып келет, бирок бул же тигил тарыхый изилдөөлөрдүн муктаждыгы үчүн же тил жөнүндө элестетүүлөрдү негиздөө үчүн же жөн гана белгилүү бир тилдерди изилдөөнү жөнөкөйлөтүү үчүн ишке ашырылып келет. Акыркы жылдары салыштырууну ошондой эле бул же тигил маселени кантип чечээрин, бирок ошол эле убакта так, кесе ажыратууга мисалдар менен чектелүүчү тил жөнүндөгү жалпы окууда колдонулуп келет. Тилдик материалды толугу менен чогултуу жана анын ичинде аналогиянын мыйзамдары боюнча салыштыруу жүргүзүү, тилди изилдөө катары түшүнүү, аны адамдын жүрүм-турумуна ылайык түзүү жана ишке ашыруу, аны себеп катары түшүнүү, адамдардын ички дүйнөсү жөнүндө корутунду чыгаруу жана мунун баарын жалпы адамдардын жаратылышынын философиялык көз карашы жана ар түрдүү элдердин тагдырын тарыхый изилдөө канчалык деңгээлде мүмкүн экендиги-менин оюмча азыркы убакытка чейин көңүл бурулбай келет. Бирок бул аябай терең маанилүү мамилеге татыктуу, себеби бар илимдерге жаңы илимди гана бербестен, илимий изилдөөлөрдүн жаңы тибин кошуп турат.

Илимий макаланын максаты-бул тастыктоону чечмелеп берүү жана далилдөө. Ал тил илимин систематикалык илимге айлантуу планына маани берүүсү керек. Качан адамзат тилди демейки ыкма менен изилдегенде ал сөздөрдүн ар түрдүүлүгүнө, тактап айтканда өз ара эч нерсе менен байланышпаганына дал келет, грамматикада тизме көбүрөөк, бирок бул жерде негизги кароого мүмкүн болбогон көптөгөн формаларды жаттоого туура келет. Мында адам бул белгилер чындыгында айырмаланбагандыгын сезбей койбойт, себеби үйрөтүүнүн ыкмасында кездешет. Эгерде адам тилди көп убакыттан бери изилдеп келе жатса ал бир убакытта түшүнө албаган нерселерин түшүнө баштайт, кандайдыр бир ритмди өздөштүрөт, билим болбосо дагы кандайдыр бир негизделген алдын-ала сезимдер пайда болот. Ар түрдүү тилдерди изилдеген ар бир адам ар биринде күтүүсүздөн жаңы башка адамдарга да түшүнүктүү чындыктар күтүүсүздөн ачылып турган. Өз алдынча мугалимдин жардамысыз башка тилди изилдөөгө белсенген окумуштуу грамматиканы дыкат окуп чыгуудан баштайт, сөздүктү бат-бат караганга аракеттенет. Сөздүктөн ал колдон келишинче көбүрөөк форманы

⁵ Березин Ф.М., Головин Б.Н., *Общее языкознание*, М., 1979

алат жана аларды эсине тутат. Бул ар түрдүү формалардан өзүнүн тилдик жөндөмдүүлүгү менен ал тилдин жалпы типтүү формасын бөлүп көргөзөт. Өзүнүн эле тилин өздөштүрүү менен ар бир бала белгисиз сезилген аналогияларга ыктайт, чыгармачылыгы өнүккөн балдарда бай- калгандай алар эс тутумга гана таянат⁶. Ушундай эле аналогиялар чет тилди эч кимдин жар- дамысыз өз алдынча үйрөнгөн адамга керек боло алат.

Жыйынтыктап айтканда, тил илимин изилдөө методдору тил илими жаралгандан бери эле колдонулуп келе жатат. Алар мезгилдин өтүшү менен ар тараптуу байытылып, илимий негизде өз багыттарын тактады.

Тил илиминин тармактарга бөлүнүшү да анын изилдөө методдорун сан жагынан көбөйттү. Мисалы, сөз-образ методу стилистика илиминин түптөлүшү менен тике байланыштуу. Лингвистикалык методдорду кеңири билүү жана терең өздөштүрүү илимий изилдөө ишин бат аткарууга жана сапаттуу иштөөгө негиз берет.

Албетте, тилдин келип чыгышы жөнүндө бир топ теориялар айтылып келет. Ал эми тил менен ойлоо ажырагыс байланышта экендиги ырас. Ар кандай ойлор тилдин материалдык базасынын негизинде түзүлүп, тил менен ой жүгүртүүнүн байланышы маанилүү маселе экендиги талашсыз.

Коом өнүккөн сайын тил жана адамдын ой-жүгүртүүсү да өнүгүп келе жаткандыгы ар кандай илимий-техникалык ачылыштардан улам далил экендиги баарыбызга маалым. Бул темага бир канча окумуштуулар кайрылып, бирок бүгүнкү күндө да талаш маселе бойдон кележатат. Буга кошумча катары окумуштуулар тилдин пайда болушун адамдардын ортосундагы байланыш зарылдыгынын тыянагы катары да карашкан. Жыйынтыктап айтканда, структуралык анализ методу тилди өз ара маанилик жактан байланышкан тил бирдиктеринен уюшулган бир бүтүн структура деп эсептелип, тил бирдиктеринен ортосундагы окшоштуктар жана айырмачылыктар, тил бирдиктеринин кептеги жайгашуу абалдары, алардын өз ара маанилик жана грамматикалык мамилелери изилденет.

Колдонулган адабияттар:

1. Токтоналиев К.Т. Кыргыз тилинин фонетикасы. Б.: «Улуу тоолор». 2014
2. Юнусалиев Б. Тандалган эмгектер.-Фрунзе:1986
3. Ахматов Т.К. Жалпы тил илими.-Фрунзе:1986
4. Гумбольдт Вильгельм, Постовалова Валентина Ильинична. Язык как деятельность. Опыт интерпретации концепции В. Гумбольдта. М., 1982
5. Гумбольдт Вильгельм. Избранные труды по языкознанию / Пер. с нем. под ред., с предисл., ЕС. 5-33, и примеч. В. Рамишвили. – М: Прогресс; 1984. -397 с., 1л портр.; 22см.
6. Гумбольдт Вильгельм, Постовалова Валентина Ильинична. Язык как деятельность. Опыт интерпретации концепции В. Гумбольдта, М.,1982
7. Серебренников Борис Александрович. Общее языкознание. Внутр. структура языка М.,1972
8. Серебренников Борис Александрович и др. Общее языкознание. Формы существования функции, истории языка. М. 1970
9. Серебренников Борис Александрович. Роль человеческого фактора в языке. Язык и мышление (отв.ред. В.М.Солнцев; АН ССР, Ин-т языкознания) -М: Наука, 1988: -244, (3) С.; 22см
10. Березин Ф.М., Головин Б.Н., Общее языкознание, М., 1979.
11. Леонтьев А.А. Что такое язык. М.: «Педагогика», 1976
12. Соссюр Ф. Курс общей лингвистики. М.: Издательство «Логос», 1998
13. Брудный Арон Абрамович. Язык, создание и действительность.(09.620). Дисс.

---

⁶ А.Сапарбаев, С.Өмүралиева, В.Мусаева Кыргыз тили, Бишкек-2003